

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

СИЗОНЕНКО АНТОН СТЕПАНОВИЧ

УДК 343.91-053.6(477)

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ
ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Реферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Ірпінь – 2024

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Головкін Богдан Миколайович,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
декан факультету слідчої та детективної діяльності

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Тичина Дмитро Михайлович,

Національна академія внутрішніх справ,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності

доктор юридичних наук, доцент

Леган Ірина Миколаївна,

Державний університет «Житомирська політехніка»,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності

Захист відбудеться «08» листопада 2024 року о 10⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 27.855.03 в Державному податковому університеті за адресою: 08205, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного податкового університету за адресою: 08205, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ігор ГРИЦЮК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. За останні десятиліття Україна зробила значний крок уперед, удосконаливши ряд соціальних інститутів. Увага була приділена й нормативно-правовій базі держави, особливо це стосується кримінального законодавства. Однак, на жаль, незважаючи на систематичну роботу законодавця, рівень кримінально протиправної діяльності залишається на стабільно високому рівні. Значну частку із загальної кількості кримінальних правопорушень становлять суспільно небезпечні діяння неповнолітніх, зокрема 2023 року виявлено 1 382 (+52,2 % порівняно з 2022 р.) кримінальних правопорушень, учинених ними (294 – проступки, 1 088 – злочини), з яких у стані алкогольного сп'яніння вчинено до 90 % насильницьких та 70 % корисливих злочинів, а саме крадіжки (41,8 %), грабежі (18,1 %), розбої (4,3 %), хуліганство (12,1 %), незаконні заволодіння транспортними засобами (3,8 %), шахрайства та вимагання (4,5 %). Також варто відмітити, що у складі ювенальної злочинності помічається достатньо висока питома вага насильницьких злочинів, а в стані сп'яніння вчиняються умисні вбивства й замах на них, умисні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, злочини, пов'язані з наркотиками та зґвалтуванням (до 70 % кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми в стані сп'яніння, наркотичної ейфорії)¹. Такий стан справ свідчить про потребу в розробці нового, більш сучасного й ефективного механізму реагування на протиправну діяльність підлітків. Провідним механізмом має стати кримінологічний.

Розробка алгоритму взаємодії із неповнолітніми правопорушниками повинна включати не тільки мету покарання, але і спрямовуватись на задоволення потреб підлітків і сприяти їх добробуту, а також гідному майбутньому. Про це вказано й у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Так, у міжнародному документі зазначено, що ним переслідуються дві найважливіші цілі відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Першою метою є сприяння добробуту неповнолітнього. Це – основна мета тих правових систем, у яких справами неповнолітніх правопорушників займаються суди із сімейних справ чи адміністративна влада, але водночас добробуту неповнолітнього має приділятися особлива увага в тих правових системах, які дотримуються моделі кримінального переслідування, що допоможе уникнути суто каральних санкцій. Другою метою є дотримання «принципу пропорційності». Цей принцип широко відомий як обмеження використання каральних санкцій, що виражаються переважно в застосуванні принципу відплати за заслугами відповідно до тяжкості правопорушення. Реакція на дії молодих правопорушників має

---

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> ; Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / авт. кол. : М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

ґрунтуватися на врахуванні не лише тяжкості правопорушення, а й особливостей особистості. Індивідуальні особливості правопорушника (наприклад, соціальний статус, становище в сім'ї, збитки, завдані правопорушником, та інші чинники, пов'язані з особистістю правопорушника) повинні впливати на пропорційність відповідних дій (наприклад, взяти до уваги бажання правопорушника компенсувати збитки, завдані жертві, або її / його бажання вести повноцінне та корисне життя)². Отже, зазначене ще раз підкреслює мету створити певний баланс, який допоможе без глорифікації кримінально протиправних дій неповнолітньої особи, лояльно, але максимально ефективно запобігти первинній суспільно небезпечній діяльності або позбавитись від наслідків уже фактичного девіантного досвіду.

Активними є й теоретичні пошуки у сфері ювенального кримінального права та кримінології. Не можна оминати увагою праці таких вітчизняних учених, як М. С. Андріяшевської, П. П. Андрушка, А. М. Бабенка, І. О. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, А. Б. Благі, В. М. Бурдіна, В. В. Василевича, В. В. Вітвіцької, Б. М. Головкина, О. П. Гороха, В. В. Голіни, Р. Р. Гуцул, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, А. О. Джужі, О. М. Джужі, О. О. Дудорова, О. О. Житного, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, М. В. Карчевського, Р. С. Кваші, О. Г. Колба, С. О. Колба, Т. В. Корнякової, О. О. Книженко, В. Я. Конопельського, Н. В. Кулакової, О. Г. Кулика, Л. М. Кулик, М. М. Кушніра, І. П. Лановенка, І. М. Леган, О. М. Литвинова, П. С. Матишевського, В. О. Меркулової, В. А. Мисливого, І. М. Михайлова, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Є. С. Назимка, Ю. В. Нікітіна, А. М. Орлеана, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренко, Т. І. Пономарьової, О. П. Рябчинської, С. В. Сахнюка, М. О. Семенишина, Н. С. Скриннікової, Є. Л. Стрельцова, Д. М. Тичини, В. В. Топчія, А. П. Тузова, В. О. Тулякова, І. К. Туркевич, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, Н. С. Юзікової, С. С. Яценка та ін.

Однак, незважаючи на широкий перелік наукових праць, значна кількість проблемних питань залишається невирішеною. Відтак на сьогодні потребують поглибленого опрацювання понятійно-категорійний апарат, систематизація нормативно-правового забезпечення запобіжної діяльності, встановлення ролі жертви в механізмі кримінально протиправної поведінки підлітка, розробка сучасних засобів кримінологічного впливу на неповнолітнього правопорушника з використанням кращих зарубіжних практик та ін. Такі прогалини у правовій доктрині призводять до регресу кримінального законодавства та значно знижують його дієвість, що негативно впливає на рівень злочинності в країні.

Отже, вирішення ряду кримінально-правових і кримінологічних проблем дасть змогу не тільки якісно та кількісно вплинути на кримінологічну ситуацію в країні, але й на крок наблизитись до міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх, що підтверджує й зумовлює актуальність наукових пошуків у царині ювенальної кримінології та

² Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/l+aws/show/995_211

пропонованого дослідження для наук кримінально-правового циклу. Зазначені обставини й зумовили обрання теми дисертації, визначили об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021), Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526); Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1335), Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 579), Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Державного податкового університету від 25 квітня 2024 року (протокол № 13).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної проблеми запобігання ювенальній злочинності за допомогою кримінологічного інструментарію, що полягає у формуванні цілісної концептуальної моделі з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- систематизувати наукові підходи до визначення ювенальної злочинності та її ознак;
- з'ясувати стан української наукової розробки проблеми запобігання ювенальній злочинності;
- узагальнити міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності;
- охарактеризувати сучасний стан і тенденції ювенальної злочинності в Україні;
- виокремити детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень;
- визначити кримінологічно значущі ознаки неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення;
- виокремити віктимологічні ознаки й властивості жертв кримінальних

правопорушень, що вчиняються неповнолітніми;

- проаналізувати нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань щодо запобігання ювенальній злочинності;

- визначити організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності;

- сформулювати концептуальне бачення загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності;

- розробити спеціально-кримінологічні заходи запобігання ювенальній злочинності;

- запропонувати індивідуально-профілактичні заходи запобігання ювенальній злочинності;

- розкрити специфіку віктимологічних заходів запобігання ювенальній злочинності.

Об'єкт дослідження – ювенальна злочинність як негативне протиправне соціальне явище, а також діяльність органів і служб, спеціальних установ та закладів у боротьбі з таким явищем.

Предмет дослідження – теорія та практика запобігання ювенальній злочинності в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й вирішення обумовлених нею завдань використовувались методи:

загальнонаукові: діалектичний – для розроблення кримінологічних механізмів запобігання ювенальній злочинності, зокрема й з урахуванням умов воєнного стану, проблем формування та реалізації ювенальної політики держави (розділи 1–4); *системний* – дозволив розглянути ювенальну злочинність як цілісний феномен (підрозділ 1.1), який зумовлений складним детермінаційним комплексом (підрозділи 2.2–2.4); *структурно-функціональний* – для надання кримінологічної характеристики ювенальної злочинності (розділ 2), проведення аналізу законодавчих і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів й організаційного забезпечення запобігання (розділ 3) з подальшим розробленням заходів запобігання на кримінологічному та віктимологічному рівнях (розділ 4);

спеціальні: історико-правовий – для розкриття генезису ключових етапів становлення й розвитку наукових досліджень, законодавства та ювенальної правоохоронної практики (підрозділи 1.2, 1.3, 3.1, 3.2, 4.1, 4.3, 4.4); *компаративістський* – для узагальнення міжнародно-правових стандартів запобігання ювенальній злочинності, оцінки можливостей імплементації позитивних зарубіжних практик у національну правозастосовну діяльність (підрозділ 1.3, розділи 3, 4); *логіко-юридичний* – у процесі розроблення кримінологічної моделі запобігання ювенальній злочинності та захисту жертв (розділ 4), формулюванні загальних оцінок і висновків до розділів, а також пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики їх застосування (розділи 1–4); *моделювання* – сприяв узагальненню, аналізу та розробленню проектів програм і плану заходів у контексті предмета дослідження (підрозділи 4.1, 4.2); *формально-юридичний* – під час опрацювання матеріалів органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які

здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень за окремими кримінологічними параметрами (підрозділи 2.1–2.4), з подальшим розробленням спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичних і віктимологічних заходів запобігання (підрозділи 4.2–4.4); *статистично-математичний* – з метою вивчення думок працівників ювенальної превенції, учнів, учителів з проблемних питань реалізації заходів запобігання на різних кримінологічних рівнях (розділи 2–4); аналізу отриманих емпіричних даних і статистичної звітності уповноважених інституцій (підрозділи 2.1–2.4, 4.1–4.4).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, Національної поліції України за 2005–2023 рр.; результати вивчення матеріалів 812 кримінальних проваджень за ознаками стст. 115, 185–187, 189, 289, 296 Кримінального кодексу (далі – КК) України; узагальнені дані анкетувань 311 працівників ювенальної превенції Національної поліції з Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Житомирської, Київської, Львівської, Одеської, Черкаської областей, міста Київ; 1 250 учнів 9–11 класів та 324 учителів загальноосвітніх шкіл м. Київ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому з урахуванням сучасних тенденцій розвитку кримінологічної науки вироблено унітарний підхід до актуалізації, уточнення й унормування механізму запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми в Україні, заснований на сучасних тенденціях державотворення та апробованій міжнародній правовій платформі. Найсуттєвішими вважаються такі положення:

вперше:

– розроблено концепцію запобігання ювенальній кримінально протиправній діяльності, метою якої є вироблення універсального, персоніфікованого підходу до виправлення девіантної поведінки дитини, заснованого на ряді міжнародних та європейських рекомендацій і стандартів здійснення правосуддя щодо дитини. Концепцією також удосконалено коло суб'єктів, у повноваження яких входить протидія кримінальним правопорушенням, які вчиняються дітьми, та передбачено актуальні теоретико-прикладні напрями, скеровані на зниження кількісних показників таких суспільно небезпечних діянь;

– введено в науковий обіг поняття «ювенальна злочинність» як негативне соціальне явище, що проявляється в систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінантів, і наголошено, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категорійного апарату, а також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми, що дозволить якісно підійти до побудови стратегій ювенального кримінологічного запобігання;

– обґрунтовано напрями створення системи ювенального правосуддя, яка

включатиме не тільки спеціалізовані органи й служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, а й адвокатів, органи досудового розслідування, суди та суддів під час здійснення правосуддя, які покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей під час досудового розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень, що сприятиме мінімізації вчиненню ними кримінальних правопорушень, виправленню та перевихованню;

– на основі аналізу офіційної статистики за 2005–2023 рр. доведено, що в умовах воєнного стану, пандемій, у процесі тенденції постійного скорочення чисельності правопорушників, які належать до наймолодших вікових груп, викликають занепокоєння якісні показники ювенальної злочинності, обумовлені суттєвими соціальними й моральними проблемами в дитячому середовищі, неефективністю реалізації державної політики щодо дітей і молоді, все більшу орієнтацію неповнолітніх на корисливі та насильницькі злочини (крадіжки, грабежі, розбої, зґвалтування) та появу «нетрадиційних» для такої категорії кримінальних протиправних діянь (ритуальних вбивств, вандалізму тощо); зростання питомої ваги неповнолітніх жіночої статі у вчиненні кримінальних правопорушень та їх участь у тяжких злочинах;

– запропоновано до суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються дітьми, через специфіку покладених на них завдань віднести центри соціальних служб, органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти, громадські об'єднання, що безпосередньо здійснюють освітньо-виховні та інші функції стосовно осіб до досягнення ними повноліття;

– розроблено проєкт Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх, в якому передбачено: алгоритми дій певних суб'єктів у найбільш типових ситуаціях, зокрема здійснення ними інформаційного обміну; засоби щодо виявлення неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень; підготовку й подальшу реалізацію на регіональному та місцевому рівнях міжвідомчих комплексних планів заходів з профілактики правопорушень серед таких осіб; створення єдиної інформаційної бази даних щодо неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень, які вчинили кримінальні правопорушення, до яких застосовані пробаційні заходи;

– науково доведено доцільність запровадження у практику спеціально-кримінологічного запобігання ювенальній злочинності кращих зарубіжних ранньопрофілактичних практик: «School, Social workers, Police» – програма, відповідно до якої офіцери поліції проводять спеціальні курси серед неповнолітніх, спрямовані на запобігання вчиненню ними правопорушень і протидію наркоманії (Данія); «Drug Abuse Resistance Program» – програма запобігання зловживанню наркотиками в закладах початкової освіти (Англія, США); «Programs i Services for At-Risk and Familie» – надання допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально неприйнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної

активності із залученням громадських організацій, батьків, учителів і сусідів (Канада); «Youth Inclusion Program» – налагодження взаєностосунків з неблагополучними дітьми (США);

удосконалено:

– доктринальні підходи до визначення ознак ювенальної злочинності, серед яких основними є: суспільна небезпечність, протиправність, корисливість, груповий і вуличний характер, масовість, агресивність, жорстокість, неблагополучність виховання, психічна та поведінкова невірноваженість, регіональність;

– кримінологічну характеристику ювенальної злочинності з виокремленням стану, структури, динаміки, географії відповідних категорій протиправних діянь, їх детермінантів, кримінологічних ознак неповнолітніх злочинців і жертв, а також зв'язків структурованих елементів із системою охорони дитинства, розробленням і вжиттям заходів запобігання кримінальним правопорушенням уповноваженими суб'єктами, зокрема в умовах воєнного стану;

– систематизацію детермінантів ювенальної злочинності, обумовлених воєнними, соціально-економічними та ціннісно-ідеологічними викликами, які зумовлюють інтенсифікацію деструкції поведінки неповнолітніх на груповому та особистісному рівнях, що дозволила сформулювати кримінологічний прогноз розвитку такої злочинності на найближчу й довгострокову перспективи;

– визначення віктимологічних ознак і властивостей жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, з урахуванням моделі взаємовідносин «неповнолітній – кримінологічна ситуація – жертва» з виокремленням віктимізаційних ознак (безпорадність, вразливість, довірливість) жертви, які через такі власні психічні чи фізичні особливості та поведінку не спроможні чинити опір протиправній поведінці неповнолітніх з подальшим класифікаційним розподілом за визначеними критеріями;

– унормування реалізації кримінологічної моделі загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності, які становлять підґрунтя для зниження негативного впливу соціально-економічних детермінант злочинної поведінки неповнолітніх, створюють передумови для більш ефективного застосування заходів на спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях за допомогою перегляду законодавчих документів, моніторинг стану виконання кожного з них, упорядкування й взаємоузгодження змісту стратегічних рішень;

– наукове обґрунтування індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальній злочинності як планомірної діяльності уповноважених суб'єктів, спрямованої на своєчасне виявлення дітей, від яких можна очікувати вчинення правопорушень, включаючи повторних, і здійснення на них та їхнє найближче соціальне оточення (мікросередовище) превентивного впливу з метою позитивної корекції поведінки таких дітей, усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних чинників, що діють у сфері їх життєдіяльності;

дістали подальшого розвитку:

– напрями імплементації кращих зарубіжних практик запобігання

ювенальній злочинності у вітчизняну діяльність органів кримінальної юстиції за допомогою створення кримінологічної моделі запобігання з поєднанням державних і громадських сил та ресурсів; здійснення комплексного впливу на дитину, середовище; комунікаційної діяльності суб'єктів виховання та профілактики з розподілом функцій, з метою уникнення дублювання; програмування сфери застосування заходів виховання, забезпечення умов розвитку, соціальної допомоги; профілактики негативних проявів, корекції поведінки;

– міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності: позитивна соціалізація дітей; профілактика девіантної поведінки неповнолітніх; створення системи ювенального правосуддя (правосуддя дружнього до дитини);

– обґрунтування мінімізації покарання, але з максималізацією реабілітаційно-виховних процесів, спрямованих на зміну негативних девіацій у свідомості неповнолітнього, створюючи готовність до правослухняної поведінки за умови обов'язкового залучення до психолого-педагогічної роботи органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень;

– кримінологічна характеристика неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення, з виокремленням соціально-демографічних (характеризуються сукупністю персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль та місце неповнолітнього в соціумі); кримінально-правових (показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через учинені ними суспільно небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу кримінального правопорушення); морально-психологічних (особливості особистості неповнолітніх, які детермінують учинення ними злочинних діянь) ознак, що проявляються у злочинній поведінці з розподілом на випадкових, ситуаційних, нестійких і злісних;

– системно-функціональний підхід до практичної реалізації взаємодії між суб'єктами запобігання ювенальній злочинності, в частині покладення координаційних функцій на загальнодержавному рівні – підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією; регіональному рівні – підрозділи ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях та м. Києві; місцевому рівні – підрозділи ювенальної превенції територіальних (відокремлених) підрозділів Головних управлінь Національної поліції в областях;

– визначення індивідуально-профілактичних заходів запобігання як одних з пріоритетних у діяльності органів ювенальної превенції Національної поліції й впровадження спеціалізованого курсу професійної підготовки поліцейських щодо запобігання ювенальній злочинності на основі методик / програм, розроблених з огляду на позитивні зарубіжні практики, який включатиме порядок реагування на девіантну поведінку дітей і подальший алгоритм дій з метою унеможливлення вчинення кримінального правопорушення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в: *науково-дослідній роботі* – під час проведення фундаментального дослідження за темою «Інституційні спроможності України для післявоєнного відновлення: нормативно-правові механізми ефективної реалізації» (акт Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України від 3 квітня 2024 р.) і подальших наукових досліджень кримінологічних проблем злочинності, підвищення ефективності запобігання кримінальним протиправним проявам неповнолітніх (акт Центру українсько-європейського наукового співробітництва від 4 березня 2024 р.);

діяльності правоохоронних органів – для розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій з питань запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, захисту потерпілих (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 5 квітня 2024 р. № 50640);

освітньому процесі – для підготовки підручників, курсів лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з курсів кримінології, кримінального права, а також під час проведення різних видів занять (тренінгів) з відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів і магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників МВС і Національної поліції України (акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 12 жовтня 2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Peculiarities of corruption risk management in economic activity», опублікованій спільно із С. Вітвіцьким і Т. Тіточка, автором особисто досліджено та проаналізовано сутність корупційних ризиків, які можуть виникати в процесі забезпечення економічної безпеки держави, зокрема під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених дітьми; розглянуто основні способи управління такими ризиками, як метод удосконалення взаємодії економічної та правової складових сучасного українського суспільства.

У науковій статті «Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere», опублікованій спільно із С. Вітвіцьким і Т. Тіточка, автором особисто визначено сутність злочинної та протиправної діяльності у сфері економіки; уточнено її детермінанти; розглянуто способи запобігання кримінальним правопорушенням, учиненим дітьми у складі організованих груп і злочинних організацій.

У науковій статті «Protection of childhood in the «Ruska Pravda»: historical and legal aspects», опублікованій спільно із Ю. Стециком, автором особисто розглянуто історичні обставини утворення «Руської Правди»; виявлення специфіки впливу християнства на розвиток законодавства про охорону

дитинства; виявлення основних рис «Руської Правди» з погляду відповідальності неповнолітніх, удосконалено періодизацію розвитку ювенального кримінального законодавства.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові статті, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету. Результати дослідження були оприлюднені на двох міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики» (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 р.); «Діяльність державних органів в умовах воєнного стану» (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені у 26 наукових публікаціях, серед яких 20 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, три – у наукометричних базах Scopus, Web of Science, дві тези доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, та одна монографія.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 412 сторінок, з них основний текст – 361 сторінка, список використаних джерел – 38 сторінок (352 найменування) та 2 додатки на 13 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, розкриваються стан її наукової розробленості та науково-теоретична основа, зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами; визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження; висвітлюються наукова новизна, практичне значення отриманих результатів і форми їх апробації; зазначено структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні засади запобігання ювенальній злочинності» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Наукові підходи до визначення ювенальної злочинності та її ознак» з'ясовано, що одним із ключових питань, які потребують першочергового опрацювання в рамках наукового дослідження механізму запобігання ювенальній злочинності, є визначення змісту самого поняття «ювенальна злочинність» та розкриття характерних його ознак як негативного соціального явища. Вирішення зазначеного завдання має визначальне значення для побудови доктринальної концепції запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняють неповнолітні.

Зазначено, що кримінально-протиправна діяльність є однією із основних проблем, яка дестабілізує ряд важливих суспільних відносин у державі. Досить значний відсоток від загальної кількості кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми (2–3 %), що свідчить про те, що сучасні кримінально-правові та кримінологічні заходи та засоби неповною мірою відповідають вимогам і реаліям сьогодення. Зважаючи на те, що поняття «ювенальна злочинність» є похідним від більш широкого поняття «злочинність» (вони співвідносяться як частина й ціле), зазначено, що попри ключове місце категорії «злочинність» у понятійно-термінологічному апараті кримінологічної науки представниками цієї галузі наукового знання (В. В. Голіна, О. М. Джу́жа, А. П. Закалюк, О. М. Литвак, Н. В. Сметаніна та ін.) і дотепер не сформовано єдиного кримінологічно-доктринального підходу стосовно визначення цієї категорії.

Звертається увага на те, що, оперуючи поняттям «ювенальна злочинність», більшість науковців (А. А. Коренюк, Н. М. Крестовська, Я. П. Мальована, Є. С. Назимко, Ю. В. Єгорова, В. А. Пелішенко, Т. М. Швець) не вдається до розкриття його змісту і не пропонує його визначення. Водночас з огляду на загальний контекст, в якому вживається таке поняття, використовують його як синонімічне «злочинність неповнолітніх».

Вказується, що з огляду на стратегічний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію (як це передбачено Конституцією України) варто взяти до уваги й те, що термін «ювенальна злочинність» є більш семантично наближеним до англійського терміна *Juvenile Delinquency*, відомого у зарубіжних країнах. Підтверджено, що включення до змісту зазначеного поняття злочинності, яка спрямована проти неповнолітніх, є недоцільним, оскільки кожен із двох вищеназваних сегментів злочинності має власну специфіку, та їх варто відділяти один від одного, зокрема з використанням для цього різної термінології; з урахуванням позиції про синонімічний зв'язок понять «ювенальна злочинність» і «злочинність неповнолітніх» для доопрацювання наукових підходів до визначення ювенальної злочинності та її ознак доцільно спиратися на наявні наукові положення щодо поняття «злочинність неповнолітніх», яке на цей час одержало більш детальну теоретичну розробку.

Наголошено, що з огляду на законодавче розрізнення кримінальних проступків і злочинів поняття «ювенальна злочинність» варто розглядати як таке, що позначає вчинення неповнолітніми як злочинів, так і кримінальних проступків, адже усталені наукові підходи до поняття злочинності, що були сформовані задовго до порівняно нещодавнього законодавчого розмежування злочинів і проступків, не передбачають виключення зі змісту поняття злочинності кримінальних проступків. Під час формулювання визначення поняття «ювенальна злочинність» доцільно окремо підкреслити, що це явище характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінант. Акцентування уваги на таких ознаках (яке простежується й у деяких розглянутих авторських визначеннях поняття «злочинність неповнолітніх») є доволі важливим і

відповідає усталеним у кримінологічній науці підходам до дослідження злочинності загалом та певних її видів зокрема. Виокремлення та подальше розкриття змісту таких ознак ювенальної злочинності сприятиме формуванню всебічної характеристики цього явища, яка має враховуватися під час розробки механізму запобігання ювенальній злочинності. На основі цього запропоновано узагальнене визначення поняття «ювенальна злочинність».

У підрозділі 1.2 «Стан наукової розробки проблем запобігання ювенальній злочинності в Україні» констатовано, що проблеми запобігання злочинності неповнолітніх привертають увагу багатьох науковців, залишаючись серед найбільш складних і дискусійних. Такі питання досліджують як науковці-кримінологи (Б. М. Головкін, С. Ф. Денисов, Т. В. Корнякова, Д. М. Тичина, Н. С. Юзікова та ін.), так і представники інших галузей наукового знання (А. Ю. Дзюба, Н. В. Лесько, С. Г. Поволоцька, О. О. Черепненко тощо). Проведений аналіз стану наукових досліджень довів, що більшість з напрацьованих представників вітчизняних кримінологічних наукових шкіл щодо запобігання злочинності неповнолітніх з'явилась на початку ХХІ ст. Однак за відсутності стратегічних пріоритетів державна діяльність у сфері запобігання ювенальній злочинності залишається неузгодженою, а відтак розроблення дієвих напрямів охорони дитинства з визначенням засобів щодо розв'язання ряду теоретичних і прикладних проблем в умовах воєнного стану набуває особливого соціально-безпекового значення.

Вказано, що кримінологічні та кримінально-правові заходи й засоби боротьби із кримінально протиправною активністю дітей мають застосовуватися лише в тісній взаємозалежності, оскільки тільки в такому випадку можна досягти бажаного результату – перевиховання девіантного підлітка. Звернута увага на наукові праці, які спрямовані на вирішення проблем ювенальної віктимності як самостійного напрямку загальної віктимології, мета якого полягає у здійсненні запобіжного впливу на кримінально протиправну діяльність неповнолітніх за допомогою створення сукупності заходів, достатніх для виправлення віктимних схильностей як детермінантів, що провокують вчинення суспільно небезпечних діянь (І. В. Андріяшевська, Т. І. Пономарьова). Зазначено, що цінними є роботи, присвячені ювенальній юстиції (І. М. Михайлова), оскільки така в Україні тільки починає стрімко розвиватись, однак не так, як у зарубіжних країнах, що пов'язано із захистом прав і свобод неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, залишаючи поза увагою захист усіх дітей, зокрема й жертв злочинного посягання.

Окремо наголошено на участі громадськості в запобіганні ювенальній злочинності, що останнім часом усе частіше з'являється у працях науковців і можна пояснити прагненням знайти нові або надати друге життя забутим кримінально-правовим заходам та засобам.

Підсумовано, що злочинність неповнолітніх нині є досить досліджуваним феноменом, що пояснюється бажанням науковців позитивно вплинути на її стабільно зростаючий показник. Однак донині залишається чимало до кінця не вивчених питань, що стосуються визначення ювенальної злочинності в контексті кримінологічного вчення, детермінаційного комплексу ювенальної

кримінально протиправної активності, особи неповнолітнього злочинця, межі кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, нормативно-правове забезпечення й організація діяльності державних органів і громадських об'єднань щодо запобігання ювенальній злочинності, розробка кримінологічних заходів запобігання такій злочинності.

У підрозділі 1.3 «Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності» розглянуті міжнародні стандарти запобігання криміналізації дітей дозволили наголосити на приділені міжнародними інституціями особливої уваги ювенальній протиправності. Важливим елементом нормативно-правового механізму запобігання злочинності неповнолітніх є міжнародні стандарти, які містяться в договорах та конвенціях, зокрема: Декларація прав дитини (1959 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007 р.), Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.), Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.), Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) та ін. Такими стандартами всі діти, незалежно від особистих якостей та ознак, рівною мірою захищаються зокрема, й законодавством України.

Вказується, що запобігання ювенальній злочинності за допомогою вироблених та апробованих міжнародною спільнотою правових стандартів є перспективним напрямом подолання дитячої злочинності в Україні. Оскільки в цьому процесі враховуватиметься багаторічний та багатоаспектний досвід застосування у різних країнах світу інструментів запобігання ювенальній злочинності, звертається увага на те, що зміст системи кримінального правосуддя значно впливає на подальшу життєдіяльність дитини, яка притягується до кримінальної відповідальності. Складники кримінального процесуального та кримінально-виконавчого механізму реалізації кримінальної відповідальності формують відношення дитини до держави, її органів, усього соціуму.

Проведений аналіз правових систем провідних країн зарубіжжя із запобігання ювенальній злочинності дозволив наголосити, що практично скрізь діє єдина скоординована, цілісна система запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми, вжиття карально-репресивних і виховних заходів, зокрема: громадсько-інтегративний підхід профілактики правопорушень (Великобританія), реституційна модель (Франція), ресоціалізації неповнолітніх (Японія). Однак у профілактичних системах високорозвинених країн помітні й інші підходи, зокрема, крім ресоціалізації, увага приділяється й каральному аспекту, взаємодії різних органів та установ (Німеччина). Отже, позитивні практики базуються на мультифакторному підході та застосовуються починаючи з періоду раннього дитинства, спрямовані не стільки на індивіда (агресивна поведінка, стрес, навички подолання), скільки на несприятливі характеристики найближчого

сімейного, соціального оточення.

Видається перспективним для запобігання ювенальній злочинності імплементація кращих зарубіжних практик, а саме залучення громадськості в контексті ефективної реалізації інституту громадського вихователя; створення системи ювенального правосуддя (ювенальні судді під час здійснення правосуддя покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей, які притягаються до відповідальності за вчинення правопорушень. Таке особливе відношення до дітей сприятиме виправленню та перевихованню підлітків і подальшому запобіганню ювенальній злочинності). Репресивна, каральна система правосуддя може викликати в дитини появу бажання та прагнення у майбутньому порушувати кримінальне законодавство, вчинювати кримінальні правопорушення, заподіювати фізичну, матеріальну або моральну шкоду членам суспільства.

Розділ 2 «Кримінологічна характеристика ювенальної злочинності в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Сучасний стан та тенденції ювенальної злочинності» спостерігається тенденція постійного скорочення чисельності правопорушників, які належать до наймолодших вікових груп, що зумовлене зниженням прояву загальної тенденції гуманізації кримінально-правової політики держави рівня щодо дітей, фактична декриміналізація злочинної поведінки неповнолітніх, максимальне застосування заходів впливу, не пов'язаних із притягненням їх до кримінальної відповідальності.

2023 року було виявлено 1 382 особи віком 14–17 років, що на 52,2 % більше, ніж у попередньому році, але у 4,1 раза менше відповідного показника 2013 р. Їх частка серед усіх правопорушників становить близько 2,0 % (2021 р. – 1,7 %, 2013 р. – 3,0 %, 2015 р. – 3,3 %). За спрямованістю посягань ювенальна злочинність практично повністю складається із загальнокримінальних правопорушень. Їх питома вага є стабільною та становила: 2019 р. – 99,3 %, 2020 – 99,4 %, 2021 – 99,2 %, 2022 – 98,8 %, 2023 – 98,7 %. У структурі ювенальної злочинності найбільшу частину становили злочини корисливого та корисливо-насильницького спрямування, зокрема крадіжки – 41,8 %, грабежі – 18,1 %, вимагання – 0,7 %, розбої – 4,3 %, незаконні заволодіння транспортними засобами – 3,8 %, шахрайства – 3,6 %. Характерним є збільшення частки злочинів насильницького характеру: хуліганств – 12,1 % (+23,4 %), нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 4,2 % (+34,7 %), вбивств – 4,9 % (+42,2 %), згвалтувань і сексуального насильства – 1,8 % (+11,9 %).

2023 року відбулося зменшення чисельності учнів і студентів закладів освіти, які вчинили кримінальні правопорушення. Загальна чисельність учнів і студентів скоротилася до 1 553 (–47,9 % до рівня попереднього року), зокрема: учнів закладів середньої освіти – до 626 (–49,4 %), студентів закладів професійно-технічної освіти – до 466 (–49,9 %). Унаслідок такого зменшення абсолютних показників частка учнів і студентів серед усіх правопорушників зменшилася з 5,0 % 2013 р. до 2,1 % 2023 р.

Серед неповнолітніх досить високий відсоток осіб (у середньому близько

70 %), які вчинили кримінальні правопорушення у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Гострою залишається проблема бродяжництва дітей і поширення наркотизації в їхньому середовищі. Серед дітей-бродяг 62,0 % страждають на токсикоманію, 2,2 % вживають наркотики 1–2 рази на тиждень, а 3,0 % – практично щодня. Отже, є пряма залежність між зростанням кількості неповнолітніх наркоманів та збільшенням учинених ними кримінальних правопорушень.

У зростанні окремих показників важливе значення має своєчасне встановлення та притягнення до відповідальності дорослих осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, заняття жебрацтвом, проституцією. Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що підлітки разом з дорослими вчиняють вбивства (зокрема, на замовлення), тяжкі тілесні ушкодження, розбої, грабежі, крадіжки, незаконне заволодіння транспортними засобами, зґвалтування, незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, збут, розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин тощо, водночас більшість з них без ініціативи дорослих та без їх участі не змогли б учинити такі кримінальні протиправні діяння.

Характерною ознакою ювенальної злочинності є груповий характер (73,2 %). Однак групи в абсолютній більшості випадків (88,2 %) є нестійкими, оскільки в них відсутні попередня підготовка до вчинення кримінального правопорушення, розподіл ролей та планування. Нерідко неповнолітні жіночої статі виступають організаторами таких груп (24,7 %).

За даними вибіркового дослідження кримінальних проваджень, кількість неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, на певній території збільшується з воєнними подіями, підвищенням рівня урбанізації та соціально-економічного розвитку територій (у Харківській області станом на травень 2024 р. кількість таких неповнолітніх становила 5,9 %, у м. Київ та Київській області – 17,1 %). Великі міста приваблюють злочинців і надають притулок бездоглядним підліткам, які впевнено поповнюють ряди неповнолітніх злочинців. Виявлено певну залежність між тимчасовими міграційними процесами неповнолітніх, які пов'язані з проведенням дозволів. Так, від 25 до 30 % усіх кримінальних правопорушень, що були вчинені в обласному центрі або найбільшому місті регіону, чи в центральному районі таких міст, припадає на молодь, яка постійно мешкає за межами цієї території.

Важливим моментом у дослідженні ювенальної злочинності є достатньо розповсюджена латентність кримінальних правопорушень, учинених ними. Це пояснюється рядом чинників: по-перше, частими є випадки ретельного приховування слідів та наслідків кримінального правопорушення батьками неповнолітнього; по-друге, у багатьох випадках шкода, завдана кримінальним правопорушенням дитини, відшкодовується потерпілому ще до його звернення до правоохоронних органів; по-третє, неповнолітня особа рідко перебуває в перших рядках серед імовірних підозрюваних, що дозволяє їй «виграти» час.

У підрозділі 2.2 «Детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень» наголошено, що причини та умови вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень є досить

мінливими й такими, що постійно змінюються та трансформуються, однак, незважаючи на таку особливість, є певні «сталі» детермінанти, які повсякчас зумовлюють ювенальну злочинність, зокрема: 1) негативний вплив у сім'ї. Родина посідає чільне місце в етичному формуванні особистості неповнолітнього. Сім'я як мікросередовище може як сприяти соціалізації дитини, так і стримувати її. Неблагополучна родина становить загрозу суспільству, адже здебільшого протиправна поведінка неповнолітніх була детермінована недоліками сімейного виховання, причому особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, обирають протиправну поведінку під безпосереднім впливом або за участю батьків. Виокремлені основні чинники сімейного неблагополуччя: тяжкі матеріально-побутові умови життя сім'ї; поганий стан фізичного й психічного здоров'я батьків; алкоголізм, наркоманія, зловживання психоактивними речовинами; низький освітньо-культурний рівень батьків; понижена виробнича й суспільна активність; аморальна й протиправна поведінка батьків; порушення структури сім'ї та ін.; 2) недоліки в шкільному вихованні. Наголошено, що метою освітнього процесу закладів загальної середньої освіти є виявлення й розвиток здібностей та обдарувань особистості, її індивідуальних здібностей, досягнення результатів навчання, прогресу в розвитку, зокрема формування та застосування відповідних компетентностей, визначених державними стандартами. На кожному рівні повної загальної середньої освіти освітній процес організують у безпечному освітньому середовищі та здійснюють з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей, їхніх особливих освітніх потреб. Водночас виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу та має ґрунтуватися на загальнолюдських і культурних цінностях українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини та громадянина; 3) незайнятість суспільною працею. Наголошено, що молодь прагне жити модно та відчувати матеріальну самостійність, однак у виробничій сфері самі підлітки здебільшого демонструють відсутність інтересу до виконуваної трудової діяльності, утилітарне відношення до професії, відсутність пов'язаних з нею планів, відчуженість від завдань виробничого колективу, його потреб, а роботодавець, зважаючи на особливості умов та оплати праці, не виявляє особливого бажання взяти на роботу особу, яка не досягла повноліття; 4) недоліки в організації дозвілля, яке відіграє достатнє значення в житті дитини, а тому має розглядатися як одне з найважливіших державних завдань. До дозвілля потрібно підходити як до засобу виховання та самовиховання людини, формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості. Звернута увага, що негативно на поведінку та свідомість неповнолітніх впливає неякісність продуктів культури (кіно, телебачення, музика, реклама), які пропагують насильство, безтурботність, ледарство й інші негативні аспекти. Запобігти цьому можна за допомогою контролю над контентом засобів медіа як необхідний захід запобігання ювенальній злочинності; 5) негативний вплив інформаційно-телекомунікаційних технологій. Негативний вплив інформаційно-телекомунікаційних технологій,

зокрема віртуалізація – породжує кібердевіантність і кіберзлочинність; гіпердевіація – утворює агресію, цинізм, цінності кримінального світу тощо, що призводить до формування асоціальної поведінки дітей і молоді.

Зазначено, що в основі мотиваційної моделі будь-якої злочинної поведінки неповнолітніх лежать однорідні потреби та інтереси, спільні мотиви й цілі, пріоритетні форми та способи, що охоплюються єдиним умислом. Найчастіше кримінальні правопорушення заздалегідь не планують і вчиняють у злочинних групах змішаного вікового складу неповнолітніх і на кілька років старших від них дорослих злочинців. З кримінологічної точки зору неповнолітня особа через свою незрілість часто стає заручником власних бажань і думок навколишнього середовища, через що прагне у будь-який спосіб відповідати очікуванням. Ще однією причиною може бути скрутне матеріальне становище в родині та прагнення у такий спосіб допомогти.

Звертається увага на те, що урбанізація в її кримінологічному розумінні практично завжди призводить до загострення криміногенних загроз. Це пояснюється надмірною кількістю розважальних закладів, доступним алкоголем та наркотичними речовинами. Усе це призводить до деструкції й без того не до кінця сформованої психіки неповнолітніх, що має наслідком виникнення девіацій і формування стійкої кримінально протиправної поведінки. З іншого боку, є й позитивний бік великих міст – наявність достатньої кількості робочих місць, представники яких готові на законних умовах взяти до себе на роботу неповнолітніх із відповідним гнучким графіком праці. Підсумовується, що наразі рівень кримінально протиправної діяльності неповнолітніх перебуває на достатньо високому рівні із незначною позитивною (але мінливою) динамікою.

У підрозділі 2.3 «Характеристика неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення», аналізуючи погляди науковців щодо складових елементів особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, зокрема неповнолітнього злочинця, можна виокремити такі з них, як: соціально-демографічні (характеризуються сукупністю персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль і місце неповнолітнього в соціумі: стать, вік, освіта, соціальний стан, професія, вид діяльності); кримінально-правові (показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через учинені ними суспільно небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу кримінального правопорушення); морально-психологічні (особливості особистості неповнолітніх, які детермінують учинення ними злочинних діянь: хибне самовираження, спотворене уявлення про справжні цінності; прагнення до швидкого (миттєвого) ефекту під час отримання приємних вражень і відчуттів, тяга до примітивних розваг, гострих відчуттів, емоційно збудливих ситуацій, підвищена емоційна збудливість, імпульсивність; байдужість до суспільних проблем, нехтування (іноді показне) нормами суспільної моралі, погане усвідомлення суспільних норм, рамок і обмежень, занижене усвідомлення належного та почуття відповідальності за свої вчинки; загострене почуття незалежності, негативізм у ставленні до тверджень дорослих, швидкий перехід

до відчуженості від близьких родичів і друзів; прагнення до наслідування; обмеженість інтересів, джерел інформації, егоїзм, низький рівень самокритичності, відсутність всебічної оцінки життєвих обставин, легкість відступу від усього, що пов'язано з труднощами досягнення мети; споживче відношення як домінанта життєвої стратегії).

Між злочинністю 14–15-річних та 16–17-річних є істотна різниця, яка полягає переважно в тому, що кримінальні правопорушення другої групи можуть бути більш небезпечними, ніж першої. Більшість кримінальних правопорушень учиняється підлітками чоловічої статі у віці від 17 до 18 років (45,5 %). Водночас серед 14–15-річних переважають кримінальні правопорушення невеликої тяжкості (62,2 %), а 16–17-річних у 42,3 % зустрічаються тяжкі та особливо тяжкі злочини (вбивства, зґвалтування, розбої).

Становлення неповнолітніх на шлях учинення кримінальних правопорушень відбувається поступово, в міру десоціалізації та формування злочинної спрямованості – домінантної зорієнтованості на досягнення корисливих / насильницьких цілей кримінальним протиправним засобом (діянням), у разі деформації морально-психологічних стереотипів (правосвідомість, кругозір, світогляд тощо).

Розроблено типологію неповнолітніх правопорушників, що допоможе спрогнозувати можливу протиправну поведінку та індивідуалізувати застосування до них заходів впливу: а) «випадковий» – учинення діяння внаслідок випадкового збігу обставин, необережності й неготовності протистояти ситуації; усупереч загальній позитивній спрямованості особистості; б) «ситуативний» – учинення діяння внаслідок потрапляння у відповідну негативну ситуацію через нестійкість загальної орієнтації особистості, «хиткий» характер; в) «нестабільний» – учинення діяння особами, які раніше вчинили незначні правопорушення й перебувають на обліку в органах ювенальної превенції, мають переважно негативну спрямованість особистості, але не досягли рівня стійкості; г) «злісний» – учинення діяння особами, які характеризуються відносно стійкою антигромадською спрямованістю особистості (неповнолітні, які вчинили неодноразово кримінальні правопорушення).

Визначено, що перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному та розширеному дослідженні особи неповнолітнього злочинця, характеристиці його особистісних ознак і виокремленні на основі проведеного дослідження нових критеріїв для типологізації неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення.

У підрозділі 2.4 «Віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми» проаналізовано позицію вчених-кримінологів (Б. М. Головкін, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, В. О. Туляков та ін.) щодо визначення поняття жертви, її віктимологічних властивостей, дослідження критеріїв класифікації та поділу на певні типи. Приділена увага аналізу й співвідношенню понять «жертва» – «потерпілий» від злочинної поведінки неповнолітніх. На цій основі проведено дослідження осіб,

які за своїми особливостями характеру, світогляду й інших особистісних характеристик можуть стати потенційними жертвами злочинної поведінки неповнолітніх та внаслідок обставин наділені певними віктимологічними характеристиками, що у своїй сукупності зумовлюють учинення неповнолітніми щодо них кримінальних правопорушень.

Узагальнено віктимологічні ознаки та властивості (віктимність, віктимізація, віктимізаційна ситуація), які дозволили класифікувати жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, за відповідними кримінологічними критеріями: 1) жертви за віковими особливостями: особи, які за віком не мають змоги надати належний опір та є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця; 2) жертви за ознакою статі: жінки, які через свої фізичні особливості також не здатні активно протидіяти злочинцю; 3) жертви, соціальні ролі й статус яких пов'язані з підвищеним ризиком стати потерпілими під час пограбування: таксисти, інкасатори, касири й продавці нічних клубів, охоронці тощо; 4) жертви, які стають ними внаслідок власної провокаційної або необачної поведінки: хизування дорогими речами, презентабельним зовнішнім виглядом, надмірною довірою до незнайомців; 5) жертви, чий спосіб життя не відповідає моральним нормам суспільства: вживання алкоголю чи наркотиків, розпусний спосіб життя тощо; 6) жертви за побутовими ознаками: особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення злочину й унаслідок конфліктної ситуації, що склалася, стали його жертвами; 7) випадкові (ситуаційні) жертви.

Усі жертви злочинів неповнолітніх мають такі ознаки: безпорадність, вразливість, довірливість.

Розділ 3 «Нормативно-правове забезпечення та організація діяльності державних органів і громадських об'єднань у запобіганні ювенальній злочинності в Україні» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань щодо запобігання ювенальній злочинності» встановлено, що впродовж незалежності в Україні ухвалено ряд законодавчих актів, які визначають вихідні вимоги до охорони дитинства, зокрема закони України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про Національну поліцію» (2015 р.) та інші, й зроблено загальний висновок – усі діти захищені законодавством України. Положення загальних нормативно-правових актів кореспондуються з положеннями інших – відомчих (наприклад, Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (2017 р.), спрямованих на конкретизацію правового статусу окремих органів, служб і установ, наділених повноваженнями із запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, здійснення пробаційних заходів.

Наголошено, що хоча українське законодавство щодо забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання злочинності неповнолітніх залишається декларативним та розбалансованим, адже не всі права дитини, що закріплено, захищені, а також відсутній єдиний системний підхід на законодавчому рівні до організації запобігання

кримінальним правопорушенням, зокрема вчинених неповнолітніми, за наявного стану законодавства додаткове прийняття окремого (базового) закону з питань запобігання ювенальній злочинності навряд чи є доцільним. Зважаючи на те, що відповідні відносини вже певною мірою врегульовані іншими нормативно-правовими актами, поява такого закону може мати наслідком поглиблення проблеми множинності законів, часткове дублювання окремих законодавчих положень, а відповідно, виникнення ускладнень у правозастосуванні. Тому, крім органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, указаних у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), потрібно включити й інших суб'єктів, що через специфіку покладених на них завдань здатні виявляти дітей, схильних до вчинення правопорушень, та у належний спосіб корегувати їх поведінку (центри соціальних служб, органи управління освітою, навчальні заклади, установи й організації системи освіти, громадські об'єднання, що безпосередньо здійснюють освітньо-виховні та інші функції щодо осіб віком до 18 років). На доцільність доопрацювання положень законодавства стосовно кола суб'єктів, задіяних у реалізації заходів запобігання ювенальній злочинності, вказувала й Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей (2019 р.).

Реформоване кримінальне процесуальне законодавство в роботі Національної поліції так і не стало надійним і належним інструментом запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема в частині взаємодії з іншими суб'єктами. З огляду на множинність суб'єктів профілактичної роботи з дітьми доцільно врегулювати таку діяльність стосовно запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх. Водночас найбільш оптимальним варіантом буде покладення координаційних функцій на: загальнодержавному рівні – підрозділ ювенальної превенції центрального органу управління поліцією; на регіональному рівні – підрозділи ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, областях та м. Київ; місцевому рівні – підрозділи ювенальної превенції територіальних (відокремлених) підрозділів головних управлінь Національної поліції в областях. Такі пропозиції зумовлені тим, що зазначені підрозділи спеціально створено для здійснення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, і порівняно з іншими органами та службами вони мають більше можливостей стосовно забезпечення такого запобігання.

Для забезпечення узгодженості дій різних суб'єктів взаємодії на рівні запропонованого проекту Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх доцільно передбачити алгоритми дій певних суб'єктів у найбільш типових ситуаціях, зокрема здійснення ними інформаційного обміну. Водночас приділено окрему увагу упорядкуванню взаємодії під час виявлення неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень. У цьому контексті пропонується визначити, що у разі виявлення таких осіб певним суб'єктом взаємодії інформація передається уповноваженому підрозділу ювенальної превенції Національної поліції, який зі

свого боку організовує ведення профілактичної роботи із зазначеними особами, залучаючи для цього за потреби інших суб'єктів взаємодії, з урахуванням індивідуальних властивостей неповнолітніх та інших обставин. Дієвою складовою механізму міжвідомчої координації дій суб'єктів взаємодії, узгодження їх завдань у досліджуваній сфері може стати підготовка й подальша реалізація на регіональному та місцевому рівнях міжвідомчих комплексних планів заходів з профілактики правопорушень серед неповнолітніх, з урахуванням чого в такому проєкті запропоновано передбачити положення щодо підготовки та виконання таких планів.

Звернута увага на запровадження проведення оцінки ризиків учинення правопорушень дітьми (зокрема, розроблення та затвердження акта з оцінки ризиків учинення правопорушень дітьми). У зв'язку з цим вбачається, що вирішення цього завдання потребує розробки та затвердження Міністерством внутрішніх справ України Порядку проведення оцінки ризиків вчинення правопорушень неповнолітніми.

У підрозділі 3.2 «Організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності» констатовано, що система суб'єктів і правові засади їх діяльності є невід'ємними компонентами комплексного інституту запобігання ювенальній злочинності, завдяки якому здійснюється фактична реалізація завдань держави, суспільства щодо подолання деморалізації та криміналізації дітей.

Надано поняття організаційного забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності як сукупності адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних та матеріально-технічних заходів, заснованих на визнаних міжнародних принципах поводження з дітьми, що реалізуються в межах ювенальної антидевіантної (кримінологічної) політики та полягають у створенні чітко структурованої раціональної системи суб'єктів (державних і громадських інституцій), встановленні їхніх повноважень, розмежуванні функцій, налагодженні планування, координації та взаємодії між її окремими структурними елементами, здійсненні контролю за їх діяльністю в зазначеній сфері праввідносин. І хоча організаційне забезпечення має додатковий, допоміжний характер стосовно безпосередньо кримінологічної (запобіжної) діяльності суб'єктів запобігання ювенальній злочинності, проте є обов'язковою та потрібною умовою для ефективної реалізації ювенальної антидевіантної (кримінологічної) політики в державі.

Встановлено, що сукупність суб'єктів запобігання ювенальній злочинності є частиною від загального, тобто підсистемою системи запобігання злочинності, тому в більшості проявів цієї діяльності стосовно неповнолітніх маємо справу з тими самими державними та громадськими інституціями. Однак доведено, що організаційний складник діяльності державних і громадських інституцій у сфері запобігання ювенальній злочинності включає такі заходи: 1) побудову оптимальної системи суб'єктів відповідної діяльності з огляду на концептуальні засади ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави; 2) нормативно-правове (формальне) закріплення зведеного переліку цих суб'єктів на рівні закону з наділенням їх необхідною

компетенцією та розподілом повноважень між різними структурними елементами цієї системи; 3) координацію діяльності та забезпечення взаємодії державних і громадських інституцій на всіх рівнях профілактики; 4) створення належних правових, організаційних та інформаційних умов активного залучення громадських інститутів до запобігання ювенальній злочинності, упровадження інноваційних форм взаємодії державних і недержавних суб'єктів та інших учасників цієї діяльності; 5) забезпечення належного контролю за діяльністю державних і громадських інституцій.

До основних повноважень суб'єктів запобігання ювенальній злочинності віднесено: моніторинг і систематичний аналіз інформації про злочинність та взаємопов'язані з нею процеси; організацію статистичного обліку, соціологічних та інших відомостей щодо віктимізації й криміналізації суспільства; планування (формування засобів впливу, що забезпечують єдиний напрям зусиль усіх суб'єктів системи); матеріально-технічне та фінансове забезпечення; реалізацію заходів запобігання у формах виявлення, попередження, контролю за злочинністю; прогнозування злочинності й оцінку ризиків. Диференціація завдань і компетентностей суб'єктів запобігання ювенальній злочинності, з одного боку, дозволяє підвищити масштабність та ефективність антидевіантного впливу, а з іншого – призводить до множинності елементів цієї системи, що збільшує вірогідність дублювання функцій або, навпаки, виникнення прогалів в організаційній структурі та комунікативних зв'язках, координації діяльності її компонентів.

Розділ 4 «Заходи запобігання ювенальній злочинності в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Загальносоціальні заходи запобігання ювенальній злочинності» наголошено, що такий напрям запобігання має охоплювати широке коло заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності, навчання, виховання, змістовного дозвілля та охорони здоров'я дітей. Зважаючи на їх багатоманітність і залучення до реалізації значної кількості суб'єктів, перед державою постає завдання стосовно нормативно-правового закріплення та планування здійснення цих заходів з урахуванням наявних фінансових, організаційних та інших можливостей.

З'ясовано, що на державному рівні різними органами влади ухвалено ряд програмних документів, які стосуються різних питань забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх, зокрема передбачають комплекс заходів, що прямо чи опосередковано можуть сприяти запобігання ювенальній злочинності на загальносоціальному рівні (Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року (2012 р.); Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки (2017 р.); Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (2018 р.); Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (2018 р.); Національна молодіжна стратегія до 2030 року (2021 р.); Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки (2021 р.) та ін.). Водночас їх аналіз засвідчив дублювання та формальну

реалізацію (79 % програмних документів через відсутність законодавчої спадкоємності з раніше прийнятими фактично залишаються нереалізованими). Наявність значної кількості схвалених у різний час програмних документів, зміст яких частково перетинається, за відсутності належного контролю за виконанням задекларованих заходів призводить до неупорядкованості в діяльності виконавців цих програм і стратегій, що в підсумку негативно впливає на ефективність державної соціальної молодіжної політики, зокрема на стан загальносоціального запобігання ювенальній злочинності.

Науково аргументовано, що на сучасному етапі уповноваженим органам державної влади доцільно здійснити комплексний перегляд раніше схвалених програмних документів і моніторинг стану виконання кожного з них, включно з виконанням загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності. Результатом такої роботи має стати впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (зокрема, з урахуванням відповідних напрацювань кримінологічної науки) та забезпечення своєчасного виконання запланованих заходів на засадах координації діяльності різних органів. Тому обґрунтовано потребу в удосконаленні існуючих і впровадження нових запобіжних заходів з огляду на актуальні можливості держави у сфері формування та реалізації ювенальної політики за напрямками: підвищення соціального захисту сімей, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам і дітям-інвалідам, внутрішнім переселенцям з урахуванням умов воєнного стану; посилення заходів у сфері освіти в частині проведення виховної роботи з підростаючим поколінням, допомога батькам у їх вихованні, а також запровадження в закладах базової середньої освіти посади педагога-вихователя зі звільненням від навчальних занять; посилення роботи психологічної служби через її реорганізацію в службу комплексного консультування та підтримки із введенням до її складу, крім штатних посад практичного психолога й соціального педагога – лікаря та юриста; організація змістовного дозвілля неповнолітніх, доступність для дітей спортивних клубів, гуртків, секцій, відродження закладів військово-патріотичного спрямування, розвиток скаутського молодіжного руху; надання роботодавцям державної підтримки як часткового відшкодування витрат на оплату праці неповнолітніх; вжиття комплексу заходів у сфері культури та духовно-патріотичній сфері, зниження негативної складової засобів медіа з одночасним посиленням їх позитивних можливостей; удосконалення системи медичного обслуговування та розширення можливостей лікування від алкоголізму й наркоманії тощо.

У підрозділі 4.2 «Спеціально-кримінологічні заходи запобігання ювенальній злочинності» виокремлені пріоритетні складові таких заходів запобігання щодо неповнолітніх, зокрема: віддання переваги мінімально репресивним, альтернативним позбавленню волі видам кримінально-правового впливу; залучення «вузьких» спеціалістів у галузі педагогіки та психології; дотримання вимог взаємодії з неповнолітнім правопорушником, встановлених кримінальним процесуальним законодавством; залучення міжнародних і зарубіжних спеціалістів у галузі ювенальної юстиції; застосування ґрунтовної матеріально-технічної бази.

Доведено, що спеціально-кримінологічне запобігання ювенальній злочинності повинно відповідати таким вимогам, як: встановлення умов життя підлітків, їх оточуючого середовища та, ймовірно, негативних умов виховання; вивчення особливостей передкримінальної, кримінальної та посткримінальної поведінки неповнолітніх; встановлення ролі мотивації в механізмі кримінально протиправної поведінки; відібрання заходів і засобів кримінально-правового та кримінологічного впливу співрозмірних тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння.

Звернута увага на зарубіжний досвід передових позитивних практик, які застосовуються з раннього дитинства та спрямовані на найближче сімейне й соціальне оточення неповнолітнього, подолання в них агресивної поведінки, стресів, зокрема: «School, Social workers, Police» – профілактична програма, відповідно до якої поліцейські проводять спеціальні курси серед дітей з метою запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень; профілактики фонових явищ; налагодження позитивних відносин із дітьми тощо (Данія); Drug «Abuse Resistance Program» – профілактична програма запобігання наркоманії, яку започатковано в 1980-х роках у Каліфорнії як співпрацю між дітьми, керівництвом школи й поліцією. Оцінювання дієвості програми засвідчило, що вона найефективніша за показниками надання знань стосовно вживання наркотиків, зміни ставлення до поліції та споживачів наркотиків (Англія, США); «Programs i Services for At-Risk and Familie» – надання допомоги неповнолітнім, які перебувають у соціально неприйнятних для особистісного розвитку умовах або мають схильність до асоціальної чи суспільно небезпечної активності із залученням громадських організацій, батьків, учителів і сусідів. Програмні заходи формують позитивне ставлення до соціальних норм, правил, закону, суспільної моралі, освіти та корегують ставлення підлітка до правопорушень, а також формують відповідальне ставлення до власних учинків. Серед профілактичних заходів запобігання суспільно неприйнятній поведінці неповнолітніх можна виокремити заходи правового, медико-біологічного та соціального спрямування (Канада); «Youth Inclusion Program» – налагодження взаємостосунків з неблагополучними дітьми (США) та ін. Наголошено, що в Україні майже повністю відсутні будь-які програми такого спрямування, а робота із неповнолітніми кримінальними правопорушниками зводиться до виконання комплексів, передбачених кримінально-виконавчою службою, більшість з яких є рудиментарними. Саме тому наразі в нашій державі існує потреба у спеціалізованих центрах, діяльність яких була б спрямована на запобігання первинній та вторинній криміналізації неповнолітніх.

Доведено, що основна роль у спеціально-кримінологічних заходах запобігання належить ювенальній поліції, діяльність якої спрямована на реалізацію ряду позитивних проєктів («Прості рішення складних питань», «Дитячий коп», «Діти + поліція = безпека та мир», «Простір миру та безпеки» та ін.) із залученням батьків, педагогів з метою впливу найближчого оточення неповнолітнього та засобів медіа із фільтрацією «інформаційного продукту».

У підрозділі 4.3 «Індивідуально-профілактичні заходи запобігання

ювенальній злочинності» на підставі проведеного аналізу українського законодавства, сучасних наукових кримінологічних та інших науково-правових уявлень про окремі аспекти запобігання ювенальній злочинності здійснюється огляд наявних на озброєнні різноманітних державних органів індивідуально-профілактичних заходів. У підсумку за результатами проведеного дослідження під індивідуально-профілактичними заходами запобігання ювенальній злочинності запропоновано розуміти комплекс різнорідних, спрямованих на конкретну дитину та її найближче соціальне оточення (мікросередовище) заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні вікові та антисуспільні риси неповнолітніх, які входять до групи ризику (поведінка яких свідчить про високу ймовірність учинення ними кримінально караного діяння), індивідуальному кримінологічному прогнозуванні таких суспільно небезпечних учинків конкретною дитиною, обмеженні можливостей злочинної поведінки.

З'ясовано, що індивідуально-профілактичні заходи є найефективнішим і найгуманнішим засобом щодо відвернення конкретних кримінально каранних діянь і запобігання ювенальній злочинності загалом. Серед інших видів профілактики індивідуально-профілактичні заходи є найбільш придатними для оцінювання їх ефективності в запобіганні ювенальній злочинності. Метою таких кримінологічних заходів є виправлення та перевиховання неповнолітнього, зміна його криміногенної орієнтації й складається з: виявлення осіб, поведінки, поглядів, мотивів вчинків, які свідчать про можливість учинення кримінальних правопорушень; вивчення особи неповнолітнього; встановлення та усунення джерел негативного впливу; дослідження можливостей створення сприятливих умов для життя чи переведення в більш сприятливе оточуюче середовище з тим, щоб не допустити реалізації протиправних намірів; здійснення контролю за поведінкою неповнолітніх та способом їх життя; аналізу отриманих результатів, оцінки ефективності вжитих заходів і внесення корективів у разі потреби.

Наголошується, що реалізація конкретних індивідуально-профілактичних заходів з боку уповноважених органів щодо дитини та її оточення можлива лише стосовно окресленої категорії осіб та за наявності формально констатованих підстав прояву об'єктивного факту реальної криміналізації зазначеної особи. Основними та першочерговими індивідуально-профілактичними заходами для різних категорій об'єктів превентивного впливу є профілактична чи ознайомча співбесіда та відвідування за місцем мешкання (перебування), навчання, роботи такої особи. Початок застосування індивідуально-профілактичних заходів в Україні зумовлений обов'язковим девіантним проявом (причому протиправним, а в деяких випадках неодноразовим) з боку дитини, на яку потрібна формально об'єктивована спеціальна реакція уповноважених суб'єктів як рішення (вирок) суду, рапорт поліцейського, інші офіційні матеріали. Однак і перелік категорій дітей, і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалим.

Синтезуючи роз'єднані за інституційними ознаками індивідуально-профілактичні заходи, робиться висновок, що ця діяльність потребує

розширення та системного структурування з урахуванням повного охоплення неповнолітнього маргінала чи девіантна на всіх рівнях його криміналізації (рання профілактика, пенітенціарна, постпенітенціарна). Також підкреслюється, що індивідуально-профілактичні заходи та форми превентивного впливу на неповнолітніх маргіналів та девіантів потребують постійного моніторингу й удосконалення (оновлення), вимагають інноваційних підходів з урахуванням сучасних процесів соціальної трансформації та діджиталізації суспільства.

У підрозділі 4.4 «Віктимологічні заходи запобігання ювенальній злочинності» встановлено, що пріоритетними напрямками вдосконалення віктимологічного запобігання ювенальній злочинності є заходи інформаційного (аналітична робота, облік потенційних жертв), організаційного (профілізація підрозділів, підготовка кадрів відповідної спеціалізації) й тактико-методичного (підвищення захисних можливостей жертв) забезпечення, які повинні бути зосереджені на таких напрямках: а) загальних – удосконалення рівня соціального та економічного захисту громадян, покращенні політичної ситуації в країні; розробці нових віктимологічних стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх і перегляді прав та обов'язків відповідних суб'єктів реалізації цих стратегій; залученні спеціалістів з інших галузей для роботи з неповнолітніми особами та їх жертвами; спеціальних – зміна традиційної й багаторічної кримінологічної профілактики, орієнтованої виключно на потенційних правопорушників, що залишає за її межами вплив на потенційних жертв (зміна декларативних репресивних функцій кримінального закону на пріоритетний захист особистих прав та інтересів громадян); психологічна перебудова правосвідомості працівників поліції, де важлива роль належить організації спеціалізованої підготовки, спрямованої на партнерські відносини між поліцією, потерпілими й неповнолітнім (максимально уважне та дбайливе ставлення до потерпілих і неповнолітніх, взаємоповага, взаємодія, захист, допомога та забезпечення інформацією про права й обов'язки потерпілих, неповнолітніх тощо); створення інформаційної бази віктимологічної профілактики, зокрема системи обліку та статистики жертв; розробка цільових кримінологічних програм (програми оздоровлення сім'ї та побуту, профілактика наркоманії, пияцтва й алкоголізму та ін.); організація громадських центрів правової та психологічної допомоги жертвам; створення вузькопрофільних спеціальних підрозділів на кшталт органів ювенальної превенції, на які поряд з іншими покласти обов'язки щодо здійснення заходів віктимологічної профілактики.

Індивідуальна віктимологічна робота із жертвою, особливо якщо це відбувається в тісній взаємодії з неповнолітнім кримінальним правопорушником, дає змогу реалізовувати запобіжні заходи й засоби через діалог між жертвою та кривдником. Ураховуючи те, що під час такого діалогу в обов'язковому порядку має бути присутній представник неповнолітнього, це дозволить оцінити ситуацію зі сторони та сформувані ще одне бачення можливого сценарію подальшої роботи.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного міждисциплінарного підходу, аналізу доктринальних положень вітчизняних і зарубіжних учених, національного та міжнародного законодавства вирішено важливу наукову проблему, яка полягає в розробленні кримінологічних заходів запобігання ювенальній злочинності в Україні з визначенням напрямів розв'язання ряду взаємообумовлених теоретичних і практичних завдань, а саме:

1. В умовах сьогодення сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категоріального апарату, визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми, що дозволить якісно підійти до побудови стратегій запобігання ювенальній злочинності. Наразі рівень кримінально протиправної діяльності неповнолітніх перебуває на достатньо високому рівні з незначною позитивною (але мінливою) динамікою, що пояснюється такими чинниками: а) рудиментарність, недолугість та недовірність окремих норм кримінального законодавства; незадовільні санкційні межі кримінальної відповідальності, недостатні для перевиховання девіантного підлітка; б) невідповідність кримінологічних стратегій запобігання ювенальній кримінально протиправній діяльності вимогам сучасності; в) малоефективна програма перевиховання підлітків у пенітенціарних установах; г) загальна негативна політико-економічна ситуація в країні; д) відсутність вичерпного та повноцінного нормативно-правового регулювання взаємовідносин між дитиною, яка вчинила кримінальне правопорушення, та державою.

Водночас соціально-економічні та ціннісно-ідеологічні виклики сьогодення, які в певний спосіб впливають на характер і обумовлюють проблеми ювенальної злочинності, інших проявів деморалізації дітей, вимагають підготовки та прийняття в Україні не лише Закону «Про юстицію, дружню до дитини», але й комплексного закону про ювенальну превенцію та юстицію, дружню до дитини.

2. Застосування міждисциплінарного підходу (аналіз положень кримінології у співвідношенні з адміністративним, кримінальним, кримінальним процесуальним правом, педагогікою, психологією) дозволило систематизувати напрацювання вітчизняних учених і наголосити на дискусійності розроблення напрямів удосконалення кримінально-правового та кримінологічного реагування на кримінально протиправну діяльність неповнолітніх. Попри значну кількість праць, чимало проблем залишаються актуальними й невирішеними, а основною з них залишається розробка кримінологічного механізму запобігання злочинності неповнолітніх у сучасних умовах, який ґрунтувався б на міжнародно-правових стандартах охорони прав і свобод дітей, апробованій вітчизняною та зарубіжною практикою в системі кримінологічних заходів реагування, із визначенням і впровадженням у діяльність суб'єктів запобігання комплексу науково обґрунтованих нормативно-правових, організаційних, виховних і поведінкових інструментів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію (мінімізацію) криміногенних і

віктимогенних чинників, прийняття на цій основі ефективних кримінологічних рішень.

3. Відповідно до Керівних принципів запобігання злочинності серед неповнолітніх ООН потрібно розробляти та використовувати спеціалізовані програми профілактичного характеру. ООН, ЮНЕСКО, Дитячий фонд ЮНІСЕФ та інші міжнародні організації значну увагу приділяють саме профілактиці негативних явищ у дитячому середовищі. Результат вивчення й узагальнення матеріалів Конгресів ООН із попередження злочинності та кримінального правосуддя засвідчив значну увагу світової спільноти щодо ювенальної злочинності. Основними напрямками імплементації кращих світових моделей охорони дитинства та зарубіжного досвіду запобігання ювенальній злочинності в частині впровадження у вітчизняне правове поле та правозастосовну практику перспективу має створення системи ювенального правосуддя. Ювенальні адвокати, слідчі, прокурори, суди та судді під час здійснення правосуддя покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей у ході досудового розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень. Таке особливе ставлення до дітей сприятиме виправленню та перевихованню підлітків і подальшому запобіганню ювенальній злочинності в державі.

4. Кримінологічна характеристика ювенальної злочинності ґрунтується на аналізі статистичних відомостей про стан і тенденції кримінальних протиправних діянь; неповнолітніх, які їх вчиняють; жертв (потерпілих); детермінаційний комплекс. Такий елементно-компонентний склад має вагоме значення для вироблення й реалізації заходів запобігання.

Кримінологічну ситуацію стосовно ювенальної злочинності в Україні характеризують такі тенденції: зміщенням вікового цензу в бік зменшення, а значний відсоток становлять тяжкі й особливо тяжкі діяння, кримінальні правопорушення корисливої спрямованості (близько 90 %); груповий характер злочинних проявів, серед яких більшу половину становлять разові низькодохідні посягання у громадських місцях та повторні високодохідні посягання на організованій і професійній основі; рецидив корисливо-насильницьких злочинів у 2,5 раза вищий від середньостатистичного; поява «нетрадиційних» кримінальних протиправних діянь (ритуальних вбивств, вандалізму, із застосуванням зброї, переважно холодної, знарядь катування, залякування тощо); зростання питомої ваги неповнолітніх жіночої статі (34,2 %) у вчиненні кримінальних правопорушень та їх участь у тяжких злочинах; не мають географічного обмеження й помітної територіальної розбіжності, фіксуються переважно в містах, однак більшою кримінальною активністю характеризуються центральні й західні регіони України, що пов'язано з воєнними подіями в країні (63,9 %).

5. Детермінанти, які впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень, – це певні причини та умови, що у своїй сукупності сприяють учиненню особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, кримінальних правопорушень. Процес детермінації злочинності неповнолітніх специфічний через їх вікові соціальні та психологічні

особливості, своєрідність соціально-правового статусу, а до загальних з них варто віднести зловживання алкоголем та наркотиками (90 %); наслідування негативної поведінки дорослих (73 %); низький рівень виховної роботи в дитячих і навчальних закладах (68 %); негативний вплив засобів медіа (59 %); незайнятість, безробіття, низький рівень життя (51 %); брак координації в діяльності органів і служб у справах дітей (42 %), а нормативно-правові акти, спрямовані на запобігання правопорушенням неповнолітніх, не мають системного характеру й недостатньо скориговані, не враховують реальну дійсність і не розв'язують нагальних проблемних питань.

6. Доведено, що неповнолітнім, який учинив кримінальне правопорушення, можна визнати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років з наявною сукупністю певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, які зумовлюють учинення кримінального протиправного діяння. Особистість неповнолітнього злочинця містить у собі певну систему соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних властивостей: поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей і очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Проведення типологізації неповнолітніх злочинців повинна допомогти в прогнозуванні можливої поведінки підлітків, які мають особистісні характеристики, схожі з характеристикою неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, у період, який йому передував, і варіантів майбутньої поведінки залежно від характеру та тривалості заходів впливу на нього.

7. Досліджуючи віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми, можна констатувати, що жертвою злочинів осіб, які не досягли вісімнадцяти років, є здебільшого вразливі, безпорадні (маргіналізація; зловживання алкоголем чи наркотиками; інвалідність тощо) та довірливі особи, які через власні психічні чи фізичні особливості й поведінку неспроможні чинити опір протиправній поведінці неповнолітніх злочинців щодо себе. Важливе значення має класифікація жертв за статтю, віком, посадовим становищем або професійною діяльністю, ставленням до неповнолітнього, який спричиняє шкоду, з урахуванням морально-психологічних особливостей.

Наголошено, що віктимологічне моделювання проявів жорстокості й насильства неповнолітніх варто здійснювати з урахуванням того, що агресія та схильність до застосування насильницьких дій виникає в такій категорії ще в дошкільному віці, коли діти розпочинають демонструвати агресивну поведінку, яка згодом стає стійкою та має свої детермінанти, що виникають у сім'ї, серед однолітків, копіюються приклади, які висвітлюють засоби медіа, та підкріплюються темпераментом самої дитини.

8. Для успішної реалізації запобіжного кримінологічного впливу на неповнолітніх має бути належне нормативно-правове забезпечення. З урахуванням цього на рівні Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.) та запропонованого Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері профілактики

правопорушень серед неповнолітніх, доцільно закріпити повноваження відповідних підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України щодо розробки (у взаємодії з іншими суб'єктами) регіональних і місцевих програм запобігання ювенальній злочинності, подання їх на затвердження відповідній місцевій раді й організації виконання цих програм. Такі нормативно закріплені кроки дадуть змогу відповідним службам, установам та організаціям удосконалити свою діяльність у межах превенції та контролю.

9. Організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності зумовлене умовами побудови й функціонування ефективної системи суб'єктів, нормативно-правового закріплення зведеного їх переліку на рівні закону з наділенням потрібною компетенцією та розподілом повноважень між різними структурними елементами цієї системи; координації діяльності та забезпечення взаємодії державних і громадських інституцій на всіх рівнях запобіжної роботи; створення не лише консультативно-дорадчого органу з питань правосуддя стосовно дітей (ювенальної юстиції) й консультативно-дорадчого органу (ради) з питань правосуддя щодо дітей та запобігання правопорушенням при Кабінеті Міністрів України, але й координаційного органу (центру) з питань правосуддя щодо дітей та профілактики правопорушень з віднесенням його до сфери управління Міністерства юстиції України (з відповідним розподілом між цими суб'єктами консультативно-дорадчих та організаційно-управлінських повноважень у зазначеній сфері); впровадження інноваційних форм взаємодії державних і недержавних суб'єктів та інших учасників цієї діяльності; забезпечення належного контролю за діяльністю державних і громадських інституцій.

10. У рамках загальносоціальних заходів запобігання уповноваженим органам державної влади доцільно здійснити комплексний перегляд раніше схвалених програмних документів і моніторинг стану виконання кожного з них, включно з виконанням загальносоціальних заходів запобігання ювенальній злочинності. Результатом такої роботи має стати впорядкування та взаємоузгодження змісту чинних стратегій і програм, актуалізація їх окремих положень (зокрема, з урахуванням відповідних напрацювань кримінологічної науки) та забезпечення своєчасного виконання запланованих заходів на засадах координації діяльності різних органів.

11. Доведено, що спеціально-кримінологічне запобігання ювенальній злочинності потребує перегляду та запровадження нових форм реагування на підліткові суспільно небезпечні діяння. До основних форм удосконалення спеціально-кримінологічного запобігання віднесено: відродження інституту громадського та судового вихователя як видів примусових заходів виховного характеру; розширення меж повноважень таких осіб у частині запобіжної антикримінальної діяльності; створення спеціальних реабілітаційних центрів для осіб, які вже мають судимість за вчинення суспільно небезпечних діянь, з метою запобігання вторинній криміналізації; створення спеціальних курсів для батьків, чиї діти вступили в конфлікт із законом, з метою розробки алгоритму домашнього перевиховання та виховання; перегляд повноважень ювенальної поліції; створення спеціальних програм «дружньої взаємодії» ювенальної

поліції та неповнолітніх з високим кримінально протиправним індексом; залучення провідних міжнародних і зарубіжних фахівців з роботи із неповнолітніми, які вчинили кримінально протиправні діяння.

12. Розроблені кримінологічні постулати заходів індивідуально-профілактичного запобігання ювенальній злочинності: 1) індивідуально-профілактичному впливу підлягають ті особи (або найближче соціальне мікросередовище тих осіб), які ще не скоїли кримінального правопорушення (чи суспільно небезпечного діяння), але поведінка або спосіб життя яких вказують на високу ймовірність переростання в злочинну; 2) об'єктом превентивної уваги та впливу під час індивідуально-профілактичних заходів завжди має бути дуалістичне поєднання суб'єктивно-ювенальних (особистість дитини та її поведінка) та об'єктивно-соціальних чинників (середовище дитини: сім'я, освіта, громада, віртуальне та медіасередовище); 3) профілактичні заходи є системними, але персоніфікованими, тобто в кожному окремому випадку носять індивідуальний характер; 4) обраний метод чи методи, характер та інтенсивність цих заходів, а також тривалість їх застосування залежатиме від ступеня девіації (криміналізації) конкретної дитини та її детермінанта; 5) основними методами індивідуального впливу є переконання, надання допомоги, примус, водночас особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона здійснюється переважно за рахунок позитивних заходів, які враховують найкращі інтереси дитини, не передбачає застосування кримінального покарання, а допускає застосування заходів адміністративної відповідальності, деяких превентивних заходів як до дитини, так і до її найближчого соціального оточення; 6) реалізація конкретних індивідуально-профілактичних заходів з боку уповноважених органів щодо дитини та її оточення можлива лише стосовно окресленої категорії осіб та за наявності формально констатованих підстав прояву об'єктивного факту реальної криміналізації зазначеної особи. Перелік категорій дітей і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалими, а відтак потребують розширення та системного структурування з урахуванням повного охоплення неповнолітнього девіантна на всіх рівнях цього виду профілактики (рання профілактика, пенітенціарна, постпенітенціарна); 7) індивідуально-профілактичні засоби та форми превентивного впливу на неповнолітніх девіантів потребують постійного моніторингу й удосконалення (оновлення), пошуку інноваційних підходів з урахуванням сучасних процесів соціальної трансформації та діджиталізації суспільства.

13. Під віктимологічним запобіганням ювенальній злочинності потрібно розуміти комплекс засобів і заходів, спрямованих на ранню взаємодію з потенційними жертвами з метою усунення їх віктимогенних настанов та навчання особливостям уникнення ситуацій з високим віктимогенним індексом.

На сьогодні в нашій країні не розроблено повноцінних віктимологічних стратегій, в основу яких було б закладено алгоритм попередження та реабілітації жертв кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми особами. Віктимологічні заходи та засоби запобігання злочинності

неповнолітніх майже повністю збігаються з кримінологічними та полягають у вдосконаленні рівня соціального й економічного захисту громадян, покращенні політичної ситуації в країні; розробці нових віктимологічних стратегій запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх і перегляді прав та обов'язків відповідних суб'єктів реалізації цих стратегій; залученні спеціалістів з інших галузей для роботи з неповнолітніми особами та їх жертвами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Сизоненко А. С. Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 326 с.

Публікації у наукових фахових виданнях України, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Сизоненко А. С. Індивідуально-профілактичні заходи у системі запобігання ювенальної злочинності в Україні. *Наше право*. 2021. № 3. С. 67–74. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/67-_Syzonenko.pdf

2. Сизоненко А. С. Кримінологічний аналіз категорії «індивідуальна профілактика ювенальної злочинності». *Право.UA*. 2021. № 3. С. 76–83. URL : https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/76-_Syzonenko.pdf

3. Сизоненко А. С. Жертви злочинності неповнолітніх: віктимологічні ознаки та властивості осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2021. № 53. С. 96–100. URL : <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/19.pdf>

4. Сизоненко А. С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 127–135. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v6_2021/15.pdf

5. Сизоненко А. С. Характеристика неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3. Т. 1. С. 37–44. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/3/part_1/7.pdf

6. Сизоненко А. С. Поняття та роль організаційного забезпечення у реалізації ювенальної антидевіантної кримінологічної політики держави. *Juris Europensis Scientia*. 2021. № 5. С. 71–76. URL : http://jes.nuoua.od.ua/archive/5_2021/17.pdf

7. Сизоненко А. С. Умови побудови та функціонування ефективної системи суб'єктів запобігання ювенальній злочинності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 632–635. URL : http://www.lsej.org.ua/11_2021/160.pdf

8. Сизоненко А. С. Профілактика ювенальної кримінально протиправної діяльності як провідний міжнародний стандарт запобігання криміналізації неповнолітніх. *Науковий часопис Національного педагогічного університету*

імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право. 2021. № 36. С. 59–64. URL : https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36645/Syzonenko_59-64.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Сизоненко А. С. Міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 106–114. URL : <http://www.apdp.in.ua/v92/14.pdf>

10. Сизоненко А. С. Наукові підходи до визначення поняття ювенальної злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 100–105. URL : http://apnl.dnu.in.ua/5_2021/18.pdf

11. Сизоненко А. С. Особливості визначення ознак ювенальної злочинності. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 284–290. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/41.pdf

12. Сизоненко А. С. Нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності. *Приватне та публічне право*. 2021. № 4. С. 129–134. URL : http://pp-law.in.ua/archive/4_2021/22.pdf

13. Сизоненко А. С. Теоретико-прикладні підходи до нормативно-правового забезпечення запобігання ювенальній злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Т. 32(71), № 6. С. 87–92. URL : https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/16.pdf

14. Сизоненко А. С. Теоретичні погляди на проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Нове українське право*. 2021. № 6. С. 173–180. URL : <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/175/159>

15. Сизоненко А. С. Злочинність неповнолітніх: доктринальний підхід до дефініції. *Право.UA*. 2021. № 4. С. 131–137. URL : https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/131-_Syzonenko.pdf

16. Сизоненко А. С. Причини та умови злочинності неповнолітніх осіб в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 73–80. URL : https://er.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/73-_Syzonenko.pdf

17. Сизоненко А. С. Особливості загальносоціального запобігання ювенальній злочинності в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1. С. 124–133. URL : <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/04/syzonenko.pdf>

18. Сизоненко А. С. Окремі особливості загальносоціального запобігання кримінально протиправній діяльності неповнолітніх осіб в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 359–362. URL : http://www.lsej.org.ua/12_2021/91.pdf

19. Сизоненко А. С. Віктимологічна характеристика жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми. *Наше право*. 2022. № 1. С. 100–106. URL : https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/100-_Syzonenko-1.pdf

20. Сизоненко А. С. Запобігання ювенальній злочинності в Україні: теоретичний підхід до проблеми. *Право.UA*. 2022. № 1. С. 121–127. URL : <https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2022-1/121.pdf>

Публікації у наукових виданнях Web of Science, Scopus, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Peculiarities of corruption risk management in economic activity. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Vol. 8. Number 3. P. 42–47. URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000889480700004> (Web of Science).
2. Vitvitskyi S., Syzonenko A., Titochka T. Definition of criminal and illegal activities in the economic sphere. *Baltic Journal of Economic Studies*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. Vol. 8. Number 4. P. 34–40. URL : <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000943785600020> (Web of Science).
3. Stetsyk Yu., Syzonenko A. Protection of childhood in the «Ruska Pravda»: historical and legal aspects. *Shidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*. 2022. Issue 25. P. 21–33. URL : <http://https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58683488900> (Scopus).

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

1. Сизоненко А. С. До питання про ефективність індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальної злочинності. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики* : зб. матер. Міжнародної конференції, м. Маріуполь, 24 верес. 2021 р. Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С. 260–263.
2. Сизоненко А. С. Окремі приклади закордонного досвіду індивідуальної профілактики ювенальної злочинності. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. онлайн-семінару, м. Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р. Кривий Ріг, 2022. С. 497–500.

АНОТАЦІЯ

Сизоненко А. С. Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. – Ірпінь, 2024.

Дисертація є комплексним монографічним дослідженням, в якому реалізовано доктринальний підхід до формування криминологічних заходів запобігання ювенальній злочинності в Україні з визначенням напрямів розв’язання ряду фундаментальних і прикладних проблем, зокрема й в умовах воєнного стану. В роботі охарактеризовано наукові підходи до визначення ювенальної злочинності та її ознак; досліджено стан наукової розробки проблеми запобігання ювенальній злочинності в Україні; проаналізовано міжнародно-правові стандарти запобігання ювенальній злочинності; окреслено сучасний стан, структуру, динаміку ювенальної злочинності;

охарактеризовано детермінанти, що впливають на вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень; охарактеризовано неповнолітніх, які вчиняють кримінальні правопорушення; проаналізовано й конкретизовано віктимологічні ознаки та властивості жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми; досліджено нормативно-правове забезпечення діяльності державних органів і громадських об'єднань у сфері запобігання ювенальній злочинності; проаналізовано організаційне забезпечення запобігання ювенальній злочинності; проаналізовано систему запобігання злочинності неповнолітніх в Україні та обґрунтовано пропозиції щодо її вдосконалення; узагальнено основні результати проведеного дослідження й обґрунтовано концептуальні засади вдосконалення ювенальної кримінологічної політики; розроблено пропозиції з удосконалення національного кримінального законодавства в частині унормування процесу запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми.

У роботі розроблено концепцію запобігання ювенальній кримінально протиправній діяльності, метою якої є вироблення універсального, персоніфікованого підходу до виправлення девіантної поведінки дитини, заснованого на ряді міжнародних та європейських рекомендацій і стандартів здійснення правосуддя щодо дитини. Концепцією також удосконалено коло суб'єктів, у повноваження яких входить протидія кримінальним правопорушенням, які вчиняються дітьми, та передбачено актуальні теоретико-прикладні напрями, скеровані на зниження кількісних показників таких суспільно небезпечних діянь.

Встановлено, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категорійного апарату, також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми особами, що дозволить якісно підійти до будування стратегій ювенального кримінологічного запобігання. Питання вдосконалення кримінально-правового та кримінологічного реагування на кримінально протиправну діяльність неповнолітніх осіб є достатньо дискусійним та популярним серед учених. Попри значну кількість праць, чимало проблем залишаються актуальними та неповністю вирішеними. Провідною проблемою є розробка кримінологічного механізму запобігання злочинності неповнолітніх у сучасних умовах.

Введено в науковий обіг поняття «ювенальна злочинність» як негативне соціальне явище, що проявляється в систематичному вчиненні кримінальних правопорушень особами у віці 14–17 років, характеризується певними кількісними та якісними показниками й зумовлене рядом специфічних соціально-психологічних детермінантів, і наголошено, що сучасна вітчизняна кримінально-правова доктрина потребує доопрацювання в частині вдосконалення понятійно-категорійного апарату, а також визначення алгоритму взаємодії держави з неповнолітніми, що дозволить якісно підійти до побудови стратегій ювенального кримінологічного запобігання.

Обґрунтовані доктринальні підходи до визначення ознак ювенальної злочинності, серед яких основними є: суспільна небезпечність, протиправність, корисливість, груповий і вуличний характер, масовість, агресивність,

жорстокість, неблагополучність виховання, психічна та поведінкова неврівноваженість, регіональність.

Визначені напрями імплементації кращих зарубіжних практик запобігання ювенальній злочинності у вітчизняну діяльність органів кримінальної юстиції за допомогою створення кримінологічної моделі запобігання з поєднанням державних і громадських сил та ресурсів; здійснення комплексного впливу на дитину, середовище; комунікаційної діяльності суб'єктів виховання та профілактики з розподілом функцій з метою уникнення дублювання; програмне окреслення сфери застосування заходів виховання, забезпечення умов розвитку, соціальної допомоги; профілактики негативних проявів, корекції поведінки. Також напрями створення системи ювенального правосуддя, яка включатиме не тільки спеціалізовані органи та служби у справах дітей, спеціальні установи й заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, а й адвокатів, органи досудового розслідування, суди та суддів під час здійснення правосуддя, які покликані враховувати фізіологічні, психологічні особливості дітей під час досудового розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень, що сприятиме мінімізації вчиненню ними кримінальних правопорушень, виправленню та перевихованню.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, ювенальна злочинність, кримінальне правопорушення, кримінологічна характеристика, детермінанти, жертва, запобігання, органи та служби у справах дітей, ювенальна превенція, ювенальна юстиція.

SUMMARY

Syzonenko A. S. Theory and practice of juvenile delinquency prevention in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine. – Irpin, 2024.

The dissertation is a comprehensive monographic study that implements a doctrinal approach to the formation of criminological measures to prevent juvenile delinquency in Ukraine, identifying ways to address a number of fundamental and practical problems, including in the context of martial law. The study characterizes the scientific approaches to the definition of juvenile delinquency and its features; examines the state of scientific development of the problem of preventing juvenile delinquency in Ukraine; analyzes international legal standards for the prevention of juvenile delinquency; outlines the current state, structure, and dynamics of juvenile delinquency; the determinants influencing the commission of criminal offenses by juveniles are characterized; the juveniles who commit criminal offenses are characterized; the victimization characteristics and properties of victims of criminal offenses committed by juveniles are analyzed and specified; studied the regulatory and legal support for the activities of state bodies and public associations in the field of juvenile crime prevention; analyzed the organizational support for the prevention

of juvenile crime; analyzed the system of juvenile crime prevention in Ukraine and substantiated proposals for its improvement; summarized the main results of the study and substantiated the conceptual foundations for improving juvenile criminological policy; Proposals were developed to improve national criminal legislation in terms of regulating the process of preventing criminal offenses committed by juveniles.

The work developed the concept of prevention of juvenile crime, which is based on international legal standards for the protection of children's rights and freedoms, the system of criminological (quantitative and qualitative indicators, determinants, characteristics and connections between a juvenile offender and a victim) proven by domestic and foreign practice response measures, with definition and introduction into the activities of bodies and services for children and special institutions for children of a complex of scientifically based normative and legal, organizational, educational and behavioral tools aimed at identifying and neutralizing (minimizing) criminogenic and victimogenic factors, adoption on this basis by authorized sub-objects of effective criminological solutions, including those of a departmental (interdepartmental) nature, as well as the initiation and implementation of a special course on "juvenile criminology" in institutions of higher education.

It has been established that the modern national criminal law doctrine needs to be refined in terms of improving the conceptual and categorical apparatus, as well as defining the algorithm of the state's interaction with minors, which will allow a qualitative approach to the construction of juvenile criminological prevention strategies. The issue of improving the criminal law and criminological response to the criminally illegal activity of minors is quite debatable and popular among scientists. Despite a significant number of works, a number of problems remain relevant and fully resolved. The leading problem is the development of a criminological mechanism for the prevention of juvenile delinquency in modern conditions.

The concept of "juvenile crime" was introduced into scientific circulation as a negative social phenomenon manifested in the systematic commission of criminal offenses by persons aged 14–17, characterized by certain quantitative and qualitative indicators and caused by a number of specific socio-psychological determinants, and it was emphasized that modern domestic criminal – the legal doctrine needs to be refined in terms of improving the conceptual and categorical apparatus, as well as defining the algorithm of the state's interaction with minors, which will allow a qualitative approach to the construction of juvenile criminological prevention strategies.

Grounded doctrinal approaches to determining the signs of juvenile delinquency, among which the main ones are: social danger, illegality, self-interest, group and street character, massiveness, aggressiveness, cruelty, unfavorable upbringing, mental and behavioral imbalance, regionalism.

The areas of implementation of the best foreign practices for the prevention of juvenile crime in the domestic activities of criminal justice bodies through the creation of a criminological model of prevention with a combination of state and public forces and resources have been determined; implementing a complex influence on the child, the environment; communication activities of subjects of education and

prevention with the division of functions in order to avoid duplication; program outline of the scope of educational measures, provision of development conditions, social assistance; prevention of negative manifestations, correction of behavior. Also, the ways of creating a system of juvenile justice, which will include not only specialized bodies and services for children, special institutions and institutions that provide their social protection and crime prevention, but also lawyers, pre-trial investigation bodies, courts and judges during the administration of justice, which are designed to take into account the physiological and psychological characteristics of children during pre-trial investigation, judicial review of criminal proceedings, which will contribute to the minimization of their commission of criminal offenses, correction and re-education.

Key words: child, juvenile, juvenile delinquency, criminal offense, criminological characteristics, determinants, victim, prevention, bodies and services for affairs of children, juvenile prevention, juvenile justice.